

Razmišljanja o(b) knjigah

Breda Biščak

Stekleni drobci v očeh

O travmi v leposlovju in zgodovinopisju

Nekega dne je bil [zlobni coprnik] še posebej dobre volje, ker je izdelal ogledalo, ki je imelo to lastnost, da se je vse dobro in lepo, kar se je v njem zrcalilo, tako skrčilo, da ni skoraj nič ostalo, kar pa je bilo slabo in ničvredno, je še bolj udarilo na plano in postalo le še hujše. [...] In potem so taki ljudje videli vse narobe ali pa so imeli oči samo za napake, kajti vsak še tako majhen drobec ogledala je imel enako moč kot celo ogledalo; nekaterim ljudem se je tak majhen drobec ogledala zadrl celo v srce, to pa je bilo strašno, saj je tako srce postalo podobno kepi ledu.

H. C. Andersen: *Snežna kraljica*

Snežna kraljica je pravljica Hansa Christiana Andersena. V njej zlobni coprnik izdelava posebno ogledalo, ki vse popači. Nekega dne zrcalo zgrmi na zemljo in se razleti na tisoče koscev, ki se zarijejo v oči ljudi po vsem svetu. Ljudje vidijo samo gorje, srca se jim spremenijo v kepe ledu.

Znameniti danski književnik je z metaforo raztreščenega zlodejevega zrcala intuitivno ubesedil bistvo travme oziroma travmatičnega doživetja. Takšna doživetja žal spremljajo človeštvo že od nekdaj, kot uradna diagnoza pa se je travma oziroma tako imenovana posttravmatska stresna motnja uveljavila šele leta 1980 po vietnamski vojni. Če poskušam zelo

popreproščeno strniti različne strokovne opredelitve travme, bi morda lahko zapisala, da je travma doživetje, ki je za našo psiho in telo tako zelo stresno, ogrožajoče in neznosno, da v nas sproži tri potencialne odzive: boj, beg ali otrplost/zaledenitev (ang. *fight, flight, freeze*).

V nadaljevanju eseja bom razmišljanje o travmi povezala z izbranimi leposlovnimi in zgodovinopisnimi deli. Čeprav se bom marsikje sklicevala na psihološka dognanja, besedilo nima psihoterapevtskih ambicij, zato se bom za opredelitev travme oprla na *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Jezik je odslíkava sveta in družbe, v kateri živimo, in zdi se mi, da so sestavljavci slovarja dobro povzeli pomene te besede. Na medicinskem področju travma označuje "spremembo, prizadetost tkiva, organa, organizma zaradi nenadnega delovanja zunanje sile"; na psihološkem "duševno motnjo zaradi (duševnega) pretresa"; v knjižnem jeziku pa "zelo hudo, zelo težko doživetje". V danem besedilu bom besedo travma uporabljala za označevanje hudega doživetja, ki v nas izzove duševni pretres in prizadene naše telo; takšno doživetje se nam lahko zgodi kadar koli v življenju zaradi različnih zunanjih in notranjih dejavnikov. Zlobni coprnik, če uporabim Andersenovo poimenovanje, so lahko vojne razmere, zlobni coprnik je lahko posiljevalec, lahko pa je tudi naš notranji lik ali impulz. Ko se zlobni coprnik aktivira, se naš pogled na svet in ljudi okoli nas popači, naše srce pa zaledeni. Takrat se znajdemo v kraljestvu snežne kraljice, kjer se nikoli ne poveselimo: "prazno, ogromno in mrzlo je bilo v sobanah snežne kraljice" (*Andersenove pravljice*, str. 122).

O molku v nesrečnih družinah

Ob razmišljanju o travmi in njeni pogosti zamolčanosti v našem vsakdanjem osebnem in družbenem življenju mi pride na misel znameniti Tolstojev stavek: "Vse srečne družine so si podobne, vsaka nesrečna družina pa je nesrečna po svoje." Izkušnje iz klinične prakse kažejo, da pri psihoterapevtskem delu prej ali slej naletimo na družinsko travmo. Tolstojev misel bi tako lahko najprej parafrazirali, da je vsaka družina travmatizirana po svoje, nato pa bi jo še razširili na kolektivno raven, da je vsak narod travmatiziran po svoje. Travma je običajno povezana z občutki sramu, zato marsikdaj ostane zamolčana in potlačena, a se kljub temu prenaša iz roda v rod. Zato je o njej treba govoriti – spoštljivo in obzirno.

Zavest o tem pronica tudi v slovensko družbo. Pred časom je bil v Delu objavljen članek *Nevidna revolucija* dr. Metke Kuhar, ki je konec novembra

skupaj z Nacionalnim inštitutom za javno zdravje in Fakulteto za družbene vede organizirala mednarodni simpozij *Vpliv zgodnjih travmatičnih izkušenj na fizično in duševno zdravje ter funkcioniranje v odraslosti*, namenjen tudi splošni javnosti. Kot lahko preberemo v članku in je bilo omenjeno na simpoziju, so posledice obremenjujočih izkušenj v otroštvu večplastne in daljnosežne, zato je prav, da se z njimi čim temeljiteje seznani celotna družba.

Avtorica že na samem začetku članka omeni zanimivo misel o povezavi med obravnavo travme in družbeno močjo:

Čeprav se je preučevanje travme začelo že pred stoletjem in pol (že pred Freudom) in je dandanes to območje obsežno, bogato in se naglo širi, je bil pojem travme vedno znova deležen amnezije oziroma ni bil prepoznan. Psihiatrinja dr. Judith L. Herman, ki je v svoji znani knjigi *Trauma and recovery* (1992) predstavila razvoj področja, pravi, da stanje pojma travma oziroma področje študij travme zrcali moč družbenih gibanj na posamezni zgodovinski točki. Šele drugi val feminističnega gibanja v 70. letih je prispeval k razkritju zelo visokih stopenj spolnega nasilja ter zlorab žensk in otrok, pa tudi k spoznanju, da je posilstvo travmatično (t. i. travmatski sindrom posilstva, 1974).

Delo, *Nevidna revolucija*, 1. 9. 2018

Jennifer Clement: Molitve za ugrabljene

Mehiško-ameriška pisateljica Jennifer Clement je prva predsednica mednarodnega Pena (vprašanju, zakaj je moralo preteči sto let od ustanovitve mednarodnega Pena, da mu končno predseduje prva ženska, bi najbrž lahko posvetili poseben esej). V tej funkciji je tudi prvič obiskala Slovenijo leta 2016 in mojo pozornost pritegnila z izredno vitalističnimi odgovori na vprašanja o moči pisane besede. V intervjujih za Delo (12. 5. 2016 in 13. 5. 2016) je, denimo, omenila, da so v Mehiki dosegli drugačno klasifikacijo umora novinarjev; v državi, v kateri vladata korupcija in nasilje in kjer je bilo v zadnjem desetletju ubitih približno sto novinarjev in pisateljev, je mehiški Pen dosegel spremembo zakona, ki je omogočal nekaznovano ubijanje novinarjev.

Eno osnovnih poslanstev Pena je zavzemanje za svobodo izražanja in Jennifer Clement se zanj ne bori le z delovanjem znotraj mednarodnega Pena, marveč tudi z literaturo. V omenjenih intervjujih je na kratko predstavila pretresljivo ozadje v slovenščino tedaj še neprevedenega romana

Molitve za ugrabljene, v katerem daje glas zlorabljenim (ženskam) in s tem odstira zamolčane travme v mehiški družbi. Vse do izdaje romana se v Mehiki ni govorilo o ugrabitvah deklic na obubožanem podežlju, ki jih mafijske združbe prisilijo v spolno suženjstvo. Clementova je tematiko raziskovala deset let in med drugim zbrala neuradne podatke, da je bilo leta 2012 neverjetnih 105.682 ugrabitev, prijavljenih pa jih je bilo samo 1317. Starši, pogosto so to samo matere, saj je za te predele Mehike značilno življenje brez moških, ti so bodisi v zaporu bodisi v Ameriki, se ugrabitve bojijo prijaviti, saj se ne morejo zanesti na podkupljiv policijski in sodni sistem, ugrabitelji pa jim grozijo, naj molčijo, sicer jim bodo hčerke vrnili po koščkih. Matere zato poskušajo napraviti svoje odraščajoče deklice čim grše in jih skriti v tako imenovane zajčje luknje, ki jih izkopljejo v bližini doma.

Zdaj te bomo naredile grdo, je rekla mama. /.../ V ogledalu sem gledala, kako premika košček oglja po mojem obrazu. Življenje je nevarno, je šepnila.

To je moj prvi spomin. K obrazu mi je podržala staro, počeno zrcalo. Morala sem imeti kakšnih pet let. Zaradi razpoke na ogledalu je bil moj obraz videti prelomljen na dvoje. Najboljše, kar te lahko doleti v Mehiki, je, da si grda deklica.

Clement: *Molitve za ugrabljene*, str. 9

V Sloveniji je roman izšel v izčiščenem prevodu Dušanke Zabukovec leta 2018 pri založbi Sodobnost. Ko sem ga prebrala, sem se prepričala, da o spolnem nasilju piše brez eksplicitnih prizorov spolnega nasilja, kot je avtorica že omenila v enem od intervjujev. Ne glede na to je pripoved tako pretresljiva, da v neki točki nisem več vedela, ali bom lahko še brala naprej.

To se mi ne zgodi pogosto. Kot literarna prevajalka sem vajena "prisilnega" branja leposlovja, ki bi ga ob obilici neprebranih knjig iz takšnega ali drugečnega razloga najraje odložila, pa moram knjigo prebrati do konca, da presodim, ali naj jo priporočim v prevod ali ne. Toda *Molitve za ugrabljene* ne sodi v to kategorijo knjig. Roman sem brala "prostovoljno", iz radovednosti, ki mi jo je vzbudilo branje časopisnih intervjujev z avtorico; poleg tega mu ne bi mogla očitati strukturne in jezikovne nedodelanosti; prav nasprotno, knjiga je dobro napisana in dobro prevedena. Toda tematika, ki jo obravnava, je tako boleča, da se mi ni porodilo samo vprašanje, ali je roman še smiselno brati naprej, marveč ali je o takšnih vprašanjih sploh smiselno pisati. Nad takšnim razmišljanjem sem bila pretresena. Temeljni razlog, da sem se pisanja eseja sploh lotila, morda tiči prav v tem, da sem želela najprej samo sebe prepričati o smiselnosti takšnega početja, o smiselnosti ubesedovanja temin življenja.

Keith Lowe: *Strah in svoboda. Kako nas je spremenila druga svetovna vojna*

Konec lanskega leta je pri založbi Modrijan izšel tudi najdaljši prevod v moji prevajalski karieri, in sicer zgodovinska monografija Keitha Lowe *Strah in svoboda. Kako nas je spremenila druga svetovna vojna*. Avtor je tako v tujini kot v Sloveniji zaslovel z zgodovinsko monografijo *Podivjana celina. Evropa po drugi svetovni vojni*, v kateri piše o "zgodovini, o kateri se ni pisalo" (Bernard Nežmah, Mladina, 2. 1. 2015) – o vseh temačnih vprašanih poveljnega obdobja, ko naj bi, kot so nas učili, končno zavladal mir, v resnici pa se je razpaslo brezobzirno nasilje, ki je bilo posledica vojne. Lowe je že v *Podivjani celini* medvojno in poveljno dogajanje ponazoril s številnimi prvoosebni izpovedmi, ki pogosto opisujejo skrajna bivanjska stanja, zaradi česar sem se pred in med prevajanjem pogosto spraševala, ali bom knjigo psihično in čustveno zmogla prevesti. Izkazalo se je, da sem jo (o tem sem obširneje pisala v eseju *O zgodbah, ki jih izpisuje Podivjana celina*, objavljenem v Sodobnosti leta 2015). Zato me je moj odziv ob prebiranju romana *Molitve za ugrabljene* toliko bolj presenetil: ob vseh grozljivih izpovedih, ki si jih že prevedla in prebrala, bi ja morala imeti dovolj "psihološke kondicije", da boš prebrala tudi roman, v katerem sploh ni eksplicitnih opisov verižnega posiljevanja? Tako nekako se je glasilo moje razmišljanje.

S številnimi resničnimi prvoosebni zgodbami se srečamo tudi v monografiji *Strah in svoboda*. Njihova vloga je tokrat veliko bolj poudarjena kot v Lowovi predhodni knjigi, saj osebna zgodba uvede vsako novo poglavje monografije. Kot je razvidno iz *Uvoda*, je tak pristop dobro premišljen: avtor predstavi vidnejše družbene in gospodarske posledice vojne, nato pa poskuša seči onkraj njih in premotriti vprašanja, kako je spomin na vojno spremenil naše doživetja nas samih, naših medosebnih odnosov in odnosa do sveta.

Da bi ta vprašanja čim zanimiveje predstavil, sem se odločil, da v osrčje vsakega poglavja postavim zgodbo posameznika ali posameznice, ki je .../ med vojno in po njej na lastni koži doživel stvari, ki so ga globoko zaznamovale. Osebna zgodba je predstavljena na začetku vsakega poglavja, da bi bralcu odstrla vpogled v širše dogajanje oziroma v zgodbo posameznikove skupnosti, naroda, predela sveta oziroma celotnega sveta. Poudarek na osebnih zgodbah ni le stvar sloga, marveč je ključnega pomena za to, kar bi rad povedal. Nikakor ne trdim, da lahko pripoved ene same osebe strne takšne in drugačne izkušnje, ki so jih doživeli ljudje na drugih koncih sveta, toda elemente občega odkrijemo v vsem, kar počnemo in česar se spominjamo, še

zlasti pa v tem, kar drug drugemu pripovedujemo o sebi in svoji preteklosti. V zgodovini se vedno soočata osebno in splošno, in to razmerje ni nikjer bolj v ospredju kot prav pri zgodovini druge svetovne vojne.

Lowe: *Strah in svoboda*, str. 22

Spomin je prekanjena reč. O tem, da se nanj ne kaže zanesti, je pisal že marsikdo. Neizogibno je zvezan s pozabo, in tudi sama bi skoraj pozabila največji strah, ki me je obhajal pred začetkom prevajanja. Med petindvajsetimi osebnimi zgodbami, ki jih predstavi Lowe, mi je bilo najtežje prevesti dve. Prva predstavi zgodbo japonskega kirurga, ki je med vojno na Kitajskem izvajal vivisekcijo na kitajskih ujetnikih; avtor sam jo je v intervjuju za Mladino (28. 12. 2018) označil za zanj najpomembnejšo zgodbo.

Stvari, ki jih je počel, so grozljive. Večjega zla si ne moremo zamisliti. A ko je opravljal svoje "delo", ni niti za hip pomislil, da dela kaj narobe. Zanimiva je njegova poveljna usoda. Kitajski vojaki, ki so ga zajeli, bi ga lahko z vso pravico usmrtili. Če bi ga, o njem ne bi bilo treba več premišljevati. Vendar so ravnali drugače, za tisti čas nepredstavljivo. Zaprli so ga, mu izročili pisalo in papir in mu naročili: "*Priznaj, kar si počel. Če boš v svoji izpovedi iskren, te bomo izpustili, lahko se boš vrnil na Japonsko.*" [...] Šele ko je samemu sebi priznal vse, kar je počel, tudi najgrozljivejše stvari, je začel na novo odkrivati samega sebe in resnico o svoji državi in kulturi. Ta kirurg je zame najpogumnejši človek. Bil je med največjimi vojnimi zločinci, a vzravnal je hrbtenico in priznal: "Bil sem zloben. Storil sem vse te zločine. Neznosno me je sram." To je več, kot večina navadno stori. Vsi bi se morali zgledovati po njem.

Toda resnično strah me je bilo druge zgodbe. Naključje ali ne, tudi ta je, tako kot zgodbe mehiških deklic v *Molitvah za ugrabljene*, povezana s spolnim suženjstvom oziroma verižnim posiljevanjem. Jennifer Clement se, kot omenjeno, ni odločila za neposredni opis grozodejstev. Uporabila je pesniški jezik oziroma prispodobo: ko ena od zlorabljenih mladenk po dolgotrajnem molku le spregovori o tem, kaj se ji je dogajalo, reče, da se je počutila kot plastenka z vodo, iz katere je vsak odpil požirek. Dokler v njej ni ostalo nič več. Po avtoričinih besedah je "glavno orožje te knjige poezija v njej. Poezija je orodje, ne fikcija. Poezija je simbol, metafora, presenečenje" (Delo, *Drogo lahko prodaš samo enkrat, deklico večkrat*, 13. 5. 2016).

Molitve za ugrabljene so leposlovno, umetniško besedilo; *Strah in svoboda* je zgodovinsko, stvarno. Povsem razumljivo je, da se je Keith Lowe pri opisovanju nasilja odločil za drugačen pristop kot Jennifer Clement; realno dogajanje je povzel stvarno, brez uporabe pesniškega podobja. Z zgodbo

južnokorejske mladenke, ki so jo prisilili v spolno suženjstvo, je želel ponazoriti ne le usodo številnih žensk med (drugo svetovno) vojno, marveč razcepljenost kot posledico vojne, ki se ni dogajala le na ravni (korejskega) naroda in (neke korejske) družine, temveč na ravni posameznika. Če je Čoi Mjongsun želela fizično preživeti, se je v njeni psihi moral zgoditi razcep. Njeno zgodbo sem občutila kot najstrašnejšo v knjigi *Strah in svoboda*, tako zelo strašno, da je del mene želel pozabiti, da jo je sploh kdaj prevedel.

Če usodo Čoi Mjongsun primerjamo z usodo "fiktivnega" lika Ladydi Garcie Martinez iz romana *Molitve za ugrabljene*, kaj hitro naletimo na nekaj skupnih, univerzalnih črt. Obe sta bili ženski, obe sta bili mladi, obe nista bili grdi. Nasilno prilaščanje žensk na osvojenem ozemlju je tema, stara kot zemlja. Čoi Mjongsun je v želji po boljšem življenju med vojno odpotovala na Japonsko, misleč, da bo v deželi okupatorjev našla dostojno delo. Korejec, ki naj bi ji pri tem pomagal, jo je v resnici potisnil v vlogo družinske konkubine; ko si ji je po večmesečnem vsakonočnem služenju uspelo izposlovati domnevno vrnitev v domovino, je pristala v japonskem vojaškem bordelu, kjer je morala na dan sprejeti več kot dvajset vojakov. Po petih mesecih so jo le vrnili v Korejo, ker je tako zbolela, da bordelu ni več koristila. Doma je izvedela, da se v njenem telesu že nekaj tednov razkraja plod.

Po končani drugi svetovni vojni se je Čoi, tako kot njena dežela, poskušala postaviti na noge. Poročila se je, a mož jo je kmalu začel pretepati. Ločila se je, se vnovič poročila, rodila štiri otroke in sčasoma samo sebe tako zasovražila, da trideset let ni zapustila hiše in se je plazila po vseh štirih. Sredi osemdesetih let dvajsetega stoletja so se nevladne organizacije v Južni Koreji začele ukvarjati z japonskimi "tolažnicami" in Čoi je prvič spregovorila o svoji usodi. Ravno takrat je njen najstarejši sin zbolel za sifilisom, ki se ga je nalezal od matere, ko je bila ta noseča. Čoi je bila prepričana, da je sinu storila to, kar so drugi njej: uničila mu je življenje. Iz žrtve se je spremenila v hudodelko.

Njena zgodba je strahotna. Po njenem povzetku je težko zapisati kar koli. Morda bi ji morala slediti prazna stran.

Travma kot presečišče osebnega in družbenega, posamičnega in kolektivnega

Občutek, da je neko doživetje tako nepojmljivo strahotno, da o njem ne moremo govoriti, saj se bojimo, da bi tako rekoč razpadli, če bi to storili,

je pravzaprav simptom travme. Za travmatizirane osebe je značilno, da o izvornem dogodku lahko spregovorijo le veliko pozneje, če jim to sploh uspe. Marsikdaj je travma tako huda, da o njej lahko spregovori šele tretja generacija. Travma medtem ne izgine, marveč se po zaenkrat še nerazumljenih poteh prenaša iz roda v rod. Spomnim se pripovedovanja nekega jungovskega analitika na evropski jungovski konferenci v Trstu leta 2015: njegova stranka je bil Jud, čigar starši so preživel holokavst. O tem niso nikoli govorili, a ne glede na to se sam nikoli ni mogel znebiti občutka ujetosti. Nekoč se mu je v sanjah pokazala podoba mačke v prosojni steklenici in dojel je, da je to on sam, ujet v nevidni oklep travme.

Proces dolgotrajne ujetosti zasledimo tudi v Andersenovi pravljici: mali Kaj v praznih, ogromnih in mrzlih sobanah snežne kraljice prebije kar nekaj časa, preden se po različnih preizkušnjah do njega prebije njegova prijateljica Gerda in mu pomaga nazaj v svet vsakdanjega življenja. Lahko bi rekli, da pri travmatiziranih osebah življenje poteka na dveh ravneh: ena je zunanja, v kateri fizično živijo naprej in se skozi življenje prebijajo najbolje, kot zmorej; druga je notranja, v kateri so zamrznjeni v travmatičnem doživetju. In vse dokler se travma ne razreši, dokler se kraljestvo snežne kraljice ne stali, so v njem delno ujeti tudi potomci travmatiziranih oseb.

Eden od ključnih dejavnikov pri razreševanju travme je okolje: travmatizirana oseba je prežeta s sramom in krivdo, zato je izredno pomembno, na kakšen odziv bo naletela, ko si bo o travmi upala spregovoriti; če odziv ni razumevajoč, spoštljiv in ljubeč, lahko pride do vnovične travmatizacije. V Andersenovem pravljicnem jeziku se ta del procesa odvija takole:

Stopila je v ogromne, prazne, mrzle sobane – tedaj je zagledala Kaja, spoznala ga je, stekla mu je v objem, ga močno stisnila k sebi in vzdiknila: “Kaj! Ljubi Kajček! Pa sem te le našla!”

On pa je kar sedel čisto nepremično, ves otrpel in hladen ... Tedaj je Gerdica potočila vroče solze, ki so mu padle na prsi, prodrle so do njegovega srca, otajale so ledeno kepo in stopile malo črepinjo iz ogledala; pogledal jo je, ona pa je zapela cerkveno pesem:

*V dolini dehtijo vrtnice,
tam najdemo božje detece!*

Tedaj je Kaj milo zajokal; tako zelo je jokalo, da se mu je drobec ogledala potočil iz oči, prepoznal jo je in zavrnil: “Gerda! Ljuba Gerdica! – Le kje si se tako dolgo mudila? In kje sem jaz?” In potem je pogledal okoli sebe. “Kakšen mraz je tukaj! Kako je vse prazno in ogromno!”

Andersenove pravljice, str. 123

Čoi Mjongsun in številne druge resnične osebe iz Lowove zgodovinske monografije te sreče niso imele. Po izvorni travmatizaciji so se znašle v okolju, ki je bilo stvarno in psihološko razdejano od vojne, v okolju, kjer so se ljudje borili za golo preživetje in je bilo malodane nemogoče najti podporo v bližnjih ali v skupnosti. Poleg tega ključni sistemi oziroma ustanove, ki zagotavljajo kolikor toliko urejeno vsakdanje življenje, niso delovali. Nič drugače ni z deklicami v *Molitvah za ugrabljene*. V Mehiki žal še danes vladajo mafijski karteli, na podkupljivo policijo pa se ni mogoče zanesti. Kot je bilo omenjeno na mednarodnem simpoziju *Vpliv zgodnjih travmatičnih izkušenj na fizično in duševno zdravje ter funkcioniranje v odraslosti*, če travm že ne moremo preprečiti, lahko vsaj poskusimo poiskati varovalne dejavnike. Na osebni ravni je to vsaj en stabilen, podporen, zaščitniški in ljubeč odnos z odraslo osebo, na družbeni ravni pa so to urejene družbene razmere: delujoče državne ustanove, ki zagotavljajo red in mir, ekonomska stabilnost itn. Kjer tega ni in je tudi družba v razsulu, je vnovična travmatizacija neizogibna.

Po travmi si lažje opomoremo, če živimo v stabilnem okolju, opozarja tudi Lowe. In, kot je omenjeno že v prvem citatu na začetku eseja, senzibilnost za travmatizirane osebe je odvisna tudi od "moči družbenih gibanj na posamezni zgodovinski točki". Deklice v romanu *Molitve za ugrabljene* in Čoi Mjongsun so bile ujetnice okolja in zgodovinskega trenutka, v katerem so se rodile; ko razmišljam o njihovi usodi, občutim veliko nemoč. Vsi, ki smo se rodili in živimo v kolikor toliko stabilnih družbenih razmerah, smo pravzaprav privilegirani, in naj se nam pisanje o temnih plateh družbe zdi še tako brezplodno, je morda eden redkih načinov, da družba in posamezniki, ki jo sestavljamo, na dolgi rok postanemo občutljivejši za skrite, nevidne boje, ki divjajo v naši psihi, to je eden redkih načinov, da se, kot je v naslovu svojega članka zapisala dr. Metka Kuhar, zgodi "nevidna revolucija".

Med simbolnim in stvarnim

Jennifer Clement je Slovenijo vnovič obiskala leta 2018, ko se je udeležila tradicionalnega srečanja mednarodnega Pena na Bledu in predstavila slovenski prevod romana *Molitve za ugrabljene*. Tedaj je med drugim komentirala tudi delovanje spremenjenega mehiškega zakona o ubojih novinarjev: "Ta sprememba ima simboličen pomen, ni pa še dala praktičnih rezultatov" (Delo, *Pen kot boj proti vsem vrstam sovraštva*, 20. 4. 2018).

Ob prvem branju bi človek najraje odmahnil z roko. Kaj nam pomaga vse besedičenje o tem, da je pero močnejše od meča, če se v praksi ni še nič spremenilo? Po globljem premisleku pa se mi zdi smiselno opustiti cinizem. Človeška miselnost se spreminja počasi, kdove če ne tako počasi, kot rastejo kapniki v kraških jamah. Glede na to, da je mehiškemu Penu uspelo doseči spremembo zakonskega okvira, je njihov dosežek veliko več kot simboličen. Že res, da je zdaj na vrsti sodstvo, ki mora zakonske spremembe začeti izvajati, kar je, domnevam, v koruptivni državi, kjer se mafija požvižga na manire civiliziranega sveta, vse prej kot lahko, toda prehod z idejne na zakonsko raven je vendarle pomemben korak pri odmikanju od družbene ureditve, v kateri vlada zakon močnejšega.

Če pomislimo na vse vojne in nepravčnosti, ki se dogajajo v sodobnem svetu, in če se ozremo v preteklost, imamo več kot dovolj razlogov za oklepanje cinizma. Tudi če perspektivo zožimo na lastno življenje, bomo vsi našli težke trenutke, ki so nas zaznamovali in zaradi katerih najbrž vsi bijemo bitke, ko se odločamo, skozi kakšno prizmo bomo gledali na svet in življenje. Zlodejevo zrcalo se je razletelo po vsem svetu in prej ali slej nam kak drobec prileti v oko ali se nam zarije v srce. Lažje je biti ciničen.

A morda se oklepamo tudi dobrih knjig, naj bodo leposlovne, zgodovinske ali kakršne koli že, in sicer zato, da bi v njih našli drobce smisla. V obeh knjigah, omenjenih v eseju, je več kot dovolj razlogov, da jih nemo brati in obdržimo cinično držo v življenju. Toda Keith Lowe sklene svojo dolgo zgodovinsko monografijo z mislijo, da "če se s travmami in razočaranji, ki so nam po vojni prekrizali pot, ne bomo soočili, bomo obsojeni na ponavljanje starih napak. Če se ne moremo sprijazniti z raznolikostjo in kompleksnostjo življenja, naj bo to še tako boleče, se bomo zatekali k tolažilnemu popreproščanju" (Lowe: *Strah in svoboda*, str. 419). Jennifer Clement svojo vero v preobrazbeno moč literature oziroma poezije morda najmočnejše izrazi na koncu. Ko glavna junakinja na koncu romana *Molitve za ugrabljene* stopi iz zapora in z materjo sanjari o boljšem življenju v Ameriki, to počne z malim bitjecem v trebuhu, močnim simbolom trpežne in trmaste (ženske?) vere v moč in smiselnost novega življenja.

O moči knjig

Švicarski psihiater Carl Gustav Jung je v svoji analitični psihologiji, ki daje velik poudarek našemu nezavednemu, uvedel koncept sence, osebne in kolektivne. Gre za vse lastnosti pri posamezniku in skupnosti (naj bo to

poklicni ceh, športna skupina ali narod, nadnacionalna unija), ki jih pri sebi ne sprejemamo, ker jih vrednotimo negativno, zaradi česar jih pri sebi raje ne opazimo in jih pripisujemo drugim. Za zrel razvoj posameznika in naroda je ključno, da začne, ko je dovolj konsolidiran, te lastnosti ozaveščati, prepoznavati kot svoje in razmišljati, kako bi jih lahko bolj konstruktivno uporabljal. Zrel posameznik razvije sposobnost, da takšne lastnosti sprejema in jih nosi; z drugimi besedami, zanje ustvari dovolj trpežno posodo, ki te večinoma nezavedne vsebine zmore zaobjeti, zajeziti (v angleščini pogosto uporabljamo glagol *to contain*, za katerega se pri nas še ni uveljavila dokončna prevodna ustreznica); z narodom ni nič drugače. Na kolektivni ravni je ena takšnih posod literatura v širšem pomenu besede (umetniška, strokovna, novinarska). Literatura na dan naplavlja vsebine, o katerih skupnost molči in se pretvarja, da ne obstajajo: v Mehiki, kot omenjeno, do izida romana *Molitve za ugrabljene* o fenomenu ugrabljenih deklic niso javno govorili. Za obelodanjenje sence, osebne ali kolektivne, je potreben pogum, saj bo sistem, psihični ali družbeni, storil vse, da se to ne bo zgodilo in da bo osebo, ki si je to upala storiti, utišal. Jennifer Clement je morala po izidu romana zapustiti Mehiko za dva meseca. V Sloveniji Edvardu Kocbeku, denimo, življenja sicer niso vzeli dobesedno, so pa storili vse, da so ga iz javnega življenja izločili in utišali.

Jungov pogled na umetniško literaturo kot dejavnost, ki osvetljuje in zajezi kolektivno senco, saj kompenzira neravnovesja v kolektivni psihi, bodisi s tem, da ponudi alternative, bodisi s tem, da neravnovesje odseva, vsekakor govori v prid moči knjige. Kot nekdo, ki se izobražuje na področju analitične psihologije, vse to vem, a kot nekdo, ki se poklicno zaenkrat še vedno ukvarja večinoma s knjigami, se pogosto sprašujem o smiselnosti svojega početja in moči knjige nasploh. Vprašanje, ki se mi je pojavilo med branjem romana *Molitve za ugrabljene*, je zgolj ena od različic tega širšega vprašanja. Poleti sem se med dopustom lotila branja slovenskega poznavalca knjižnega sveta Andreja Blatnika, naivno upajoč, da bom v njej našla zagotovilo, da slovenski knjižni trg še ne bo propadel tako hitro in da bom od knjig lahko živela srečno do konca svojih dni. Česa takega seveda nisem našla, zato pa sem naletela na misel, ki jo rada citiram.

O vplivu knjig na družbo ni več treba pisati knjig, priznavajo ga celo tisti, ki knjigi danes odrekajo kakršen koli pomen, saj običajno začnejo s tem, da so se časi spremenili. Za najhujše skeptike navrzimo le nekaj naslovov, ki so svet spremenili v dobrem ali zlem: verske knjige vseh vrst, *Koča strica Toma* /.../ Harriett Beecher Stowe, ki je pospešila odpravljanje sužnjelastništva,

v slovenščino neprevedena *The Jungle* (1906) Uptona Sinclairja, ki je zaradi gnusnih opisov dela v čikaški mesni industriji pripeljala do zakonov o odpravi dela otrok in higienskem minimumu, in tako naprej.

Blatnik: *Izdati in obstati*, str. 11–12

Odgovore na lastna vprašanja marsikdaj najdem v tujih besedah, morda zato tako rada berem. Ne preseneča, da jih pogosto zapišejo književniki, ki imajo poleg domišljije in občutka za jezik tudi intuitivni uvid v človeško psiho. Če za konec poskušam strniti različne tematske niti, ki sem jih sprepletla v eseju, potem ne smem spregledati izjave avstralskega pisatelja Richarda Flanagana – poročenega s potomko slovenskih priseljencev v Avstraliji, katerih zgodbo je ubesedil v romanu *Plosk ene roke* –, ki jo je podal v intervjuju za Delo (Če dovolj dolgo zreš v obraz sovražnika, zagledaš svoj lastni odsev, 29. 9. 2018) ob izidu slovenskega prevoda romana *Ozka pot globoko do severa* (prevod Leonora Flis, založba Beletrina).

Strašna stvar, ki sem jo spoznal, je, da človeška bitja preživijo predvsem zaradi svoje sposobnosti, da pozabijo.

Toda prav tako je res, da resnična svoboda obstaja v prostorih spomina. In v življenju pride čas, ko se moraš spustiti globoko vase, nazaj v svoje sence, in se soočiti z njimi. Težava je v tem, da po takšnih dramatičnih okoliščinah, kakršna je vojna, posameznikom ni dovoljeno, da bi se spet vrnili nazaj v isto temo, včasih to breme pade na druge, na njihove otroke, včasih na zgodovinarje, včasih tudi na pisatelje. Zato mislim, da je v določenem trenutku potrebno, da se moramo tako posamezniki kot družba soočiti s preteklostjo, ne glede na to, kako temačna je, sicer se ne bomo mogli osvoboditi.